

IV

(Геть-геть пізніше).

У нас знов перебуває професор Лорден. Він повдовів. І то вже давно повдовів. Я ненавиджу його, особливо коли зачне критикувати Орядина. Орядин слабодух, але ще нижчі від його нехай не критикують його. Найліпше про Орядина говорить ще Зоня. Вона каже, що в нім перемогла його гаряча натура.

Завтра Лорден від'їжджає.

Чого він слідить неустанно за мною своїми хитрими блискучими очима? І все «Лореляй» і «Лореляй» прозиває мене, а на самоті, мов на глум, каже мені, що я гарна!

* * *

(Знов пізніше).

Цього вечора приликала мене тітка до себе. Мала щось сказати.

Я пішла. Вона сиділа коло столу і держала якийсь лист у руці.

Видалася мені чомусь прибитою.

— Що вам, тіточко? — спитала я, занепокоєна. — Може, сталося з вами що немиле? Чи, може, одержали яку лиху вістку від Лени або від братів?

Вона усміхнулася насилу.

— Ні, — відповіла. — Нічого такого нема. Цим разом...то єсть, нині йде про... тебе.

— Про мене?

— Так! Подумай собі лише! Професор Лорден хоче з тобою женитися!

— Зі мною!.. — І усміхнувшись якимсь безвиразним усміхом, дивилась я на неї широко отвертими очима. — Лорден, тіточко?

— Лорден! Але ти, бачу, здивована. Думала, мабуть, про кого іншого? (Посліднє слово вимовила з притиском, і її очі вп'ялися ще гостріше в мене).

Я глянула на неї.

— Про нікого я не думала, а про це вже ніколи.

— Ну, бачиш, не одно діється несподівано. І я цього не надіялася. Ніколи в світі не надіялася цього. Лист прибув ще нині зранку, але я... я... не мала часу з тобою говорити об тім. Він просить о скору відповідь. Впрочім, тут нема що багато думати. Ти чей приймеш його, те розуміється само собою!

При її послідніх словах обгорнуло мене несказанно гірке чуття, але zarazом з тим піднялася вся гордість моєї істоти. Я чула, як в мене очі заіскрилися.

— А коли я цього не вчиню?

У тітки очі замиготіли.

— Як?

— Тіточко, я не хочу за його йти!

— Ти не підеш за його?

— Я, тітко, я... я не піду за його!

— І вільно спитати, чому?

— Я не хочу його! Тіточко — я за його? Я не можу!

— Ага! Ти хочеш тим певно сказати, що його не любиш? — Вона сказала це з холодним усміхом і зовсім спокійно. — Ну, щодо того, то він твоєї любові і не жадний...

— Так?

— Так, моя кохана! Він вправді пише, що бажає для своєї хатини «голубки-господині», але

це, розуміється, лиш гарна фраза. Певна річ, він, чоловік старший і статечний, не буде мріяти вже про любов. Це й не личило би йому. Він подає замість любові щось ліпше і щось таке, що може дівоче серце наповнити дійсною вдячністю. Він подає бідній сироті хліба, гарне становисько, поважання і значення. А ти? Застановися лише, що таке ти? Що внесеш ти йому в дім? Коли ти на це сама не прийдеш, чого я при твоїй зарозумілості і надіюся, то я тобі сама скажу.

— Лишіть, тіточко, не кажіть! Я сама знаю. Я — то величезний нуль, котрий, крім кількох срібних ложечок, не внесе йому нічого більше в дім. Але я вам щось іншого скажу, тітко. Я не каліка, щоби без любові приймати дарунки ласки. Тому нехай він обглянеться завчасу за іншою голубкою. Він мені не пара, а я йому. Про любов я вже й не говорю; я його й не поважаю!

— Так? Навіть і не поважаєш? — почувся нараз голос вуйка десь за моїми плечима, і він з'явився в цій хвилі в кімнаті. — Ти думаєш, що коли чоловік не цілком молодий, не плете небилець, не скаче коло дівчини, як комедіант, так його через те годі вже й поважати, і через те він не здатний на мужа? А на мою думку, то саме він, Лорден, відповідний для тебе муж. Він чоловік немолодий... з дозрілими пересвідченнями, з досвідом, розважний... може, йому вдалося б твій звихнений ум повести на рівну дорогу, зробити з тебе праведну, нормальну людину, жінку, як бог приказав. Нам це, на жаль, не вдалося!

— Впрочім, — перебила тітка скоро, — впрочім, на кого ти думаєш ждати?

Я не відповіла зараз.

— На кого іншого або й на нікого! — відповіла я опісля.

— Знаменито! — кликнув вуйко і почав зворушений ходити по світлиці.

— Я рада би знати, хто той інший? — обізвалася знов тітка. — Коли б лише хутко з'явився! Твій час дорогий, Наталко, і може, на мою думку, лиш тепер хосен(користь) принести. Послідній рік лишив на тобі якісь сліди; ти — даруй вже за мою одвертість — схудла й споганіла!

Я усміхнулася і відвернулася до вікна, що було відчинене.

Надворі стояла тепла осінь.

На небі блистіли незлічимі зорі, а з-за темно-синявих гір виринав місяць, мов огняний кружок. Я вихилилася далеко вниз. Мені здавалося, що спокій, який розлягся в природі, перейде і на мене, вплине на мою в тій хвилі сильно зворушену душу.

— Хочеш, може, з зірок вичитати, коли з'явиться той інший? — почала тітка наново, коли я на її питання не давала ніякої відповіді. В ту саму хвилю станув і вуйко коло мене, і його рука поклатлася важко на моє плече. Обзирнувшись, глянула я в його лице. В тій хвилі видалось воно мені подібним до тітчиного, холодним і кам'яним.

— Ожиданий інший, — говорив з притиском і глумом, — не з'явиться. В посліднім часі писали за ним з дому кілька разів, але не одержали ніякої відповіді. Ніхто не знає, де він обертається. Вибий собі, проте, з голови ті мрії, котрі, як я переконуюся, викохала ти надармо!

— Чому ви мені оце кажете, вуйку? Ви або помиляєтесь зовсім, або я вас не розумію.

— А я гадаю, що ти мене розумієш! — відповів він і, згорнувши руки на грудях, станув передо мною, вдивившись в мене грізно.

— Що такого, Мілечку? Що це знов за нові афронти? — загомоніла тітка, водячи допитливо очима від його до мене. Вуйко не відповідав нічого, а замість того почав ходити по світлиці, що у його бувало все ознакою зворушення або гніву.

— Відай, не дочекаюся відповіді від нікого, — говорила тітка, — хоч і маю право домагатися її, Наталко, — накинулася на мене, — зараз мені оправдайся!

— Що ж мені казати? — відповіла я, усміхаючись. — Хіба, може, те, що вуйко помиляється у своїх здогадках, котрі я, впрочім, зачинаю розуміти. Я не жду, вуйку, на Орядина! — додала сухо. Вуйко видивився на мене.

— Помиляюся? — кликнув. — Помиляюся? Так тобі цей пройдисвіт не завернув голови?

Чому ж ти освідчин чесно, поважного чоловіка не хочеш прийняти? Надієшся, певно, що він ще поверне і поведе тебе до шлюбу? То я помиляюся, коли кажу, що поміж двома нездоровими умами існує якась однаковість і — симпатія? Другим (говорив вуйко сильно зворушений даліше) була би певно така смішна думка і в голову не прийшла, бо ні він не має нічого, ні ти не маєш, однак мені накинута вона в останньому часі сама насилу, хоч я за нею не дуже й глядав. Ти сама зрадилася, хоч ні разу не промовила й слова. О! — кликнув огірчений. — Коли б твій батечко-філософ міг тепер твоє поведіння бачити, тішився б!

— Тішився би, вуйку, справді, якби заглянув у глибину моїх думок, — відповіла я гордо. — Ми з Орядином — не криюся з тим — розуміли глибоко одно другого; ми мали однакові погляди майже під кожним взглядом. Однак щодо любові, вуйку, то (тут усміхнулася я мимоволі гірко) ми закінчили вже, заким ще зачали! Коли кажу, що не можу за Лордена вийти, то не для того, щоб я ждала на Орядина, ні, ні! Лише тому, що в моїм серці живе для його, для Лордена, сама ворожа споминка. Я завзята, — говорила я даліше вже тремтячим голосом, — зломлюся або стануся для його і для себе важким горем, але я не зігнуся ніколи, вуйку, ніколи!

— Ну-ну! Це гарні слова, чисто панянські, дівочі! — обізвалася тітка. — Нема що казати. Впрочім, нічого тобі не допоможе. Твої приватні чуття і думки не повинні в тій справі відогравати великої ролі, бо вони псують твою будучність; богу дякувати, що ще і ми маємо якесь право докинути деяке слівце до твоїх рішень. Ми, твої добродії, заступники безталанних родичів твоїх, ми, кормильці твої. Чи ти чула? Ти гадаєш, що такі партії, як Лорден, валяються по дорозі? Ой, ні, ні! Ти мусиш за його вийти! Для тебе нема луччої безпеки на будучність, як та, а навіть і надії на іншу нема. Наш дім не порожній, Лена і Катя також живуть, а хлопців треба ще довгий час спомагати, доки вийдуть на людей і будуть мати свій кусник хліба. Схаменись, кажу останній раз по-доброму! Хіба ти задумаєш і даліше наш гірко зароблений хліб їсти, кров нашу ссати?

— Ой тітко! — зойкнула я. — Бійтеся бога!

— Чого б я мала бога боятися? Це, що я кажу, правда, і з тим стану хоч би і до сповіді. Лучче ти бійся бога! Це в тебе нема сумління й уваги. Але я вже сама поведу тебе так, як хочу! Аби знала, що з хвилини, в котрій відмовиш Лорденові, стане мій дім для тебе зачинений. Шукай собі тоді іншої стріхи і іншої рідні. Шукай тоді собі свого реформатора!

Я відвернулася мовчки, притиснувши долонями виски, а вона гукала даліше:

— Треба мати щастя! Друга радувалася б на цілий світ, що її спасає чоловік з таким становищем від голоду і холоду, а тут вона... — і урвала. — Впрочім, добре йому так! — додала з якоюсь злобною утіхою. — Коли вже не знав іншого вибору. Правду сказавши, я мала його за розумнішого чоловіка, а тепер переконаюся, що в його курячий розум. Най же радується тепер гарною Лореляй!

З сильно стуленими устами і болісно стягненими бровами стояла я, як перше, коло вікна, дивилася в ніч. Серце билосся глухо, а за чолом мчалися божевільні, поплутані, сполохані думки, шукаючи виходу з цього положення. Однак дармо! Вони не приводили ніякої полегші, ніякого рятунку, ніякої помочі! Всюди спотикала я перепони, всюди була непотрібна.

— Гляди лише туди, гляди! — (слова її падали, мов удари, на мене). — Може, він вирине з чарівної темряви і визволить тебе від земських мук!

— Коби виринув! — вмішався вуйко. — Але тої хвилі не діждеться, мабуть, ніхто. Бог знає, в яким закутку світу волочиться він і чи поверне ще назад сюди!

— І чого б мав ще назад повертати, якого біса, і кому би захотілося його? — питала тітка сердито.

— Захотілося! Кому би його захотілося, Павлинко? Маєвському? Той не тужив за ним ніколи. За ним питають із суду. Якийсь брат його батька, про котрого говорили, що хотів його взяти за свого, помер і лишив йому цілий свій маєток. Подумай собі, Павлинко, такому гуляці маєток!

- Йой, боженьку! Та що ти кажеш, Мілечку? Чи то правда?
- Свята правда, Павлинко!
- І я ж не кажу завсігди, що треба мати щастя! — застогнала вона. — Але ж і вибрав собі наслідника, нема що казати. За одну ніч прогайнує довголітню працю. І кажеш, Мілечку, цілий маєток?
- Цілий. Павлинко. Він не мав ні жінки, ні дітей!
- І багато ж його там?
- Не знаю. Мабуть, звичайний собі маєток селянина-газди. Небіжчик, чую, жив лише в тім господарстві, пхав у його весь свій гріш.
- Щоб опісля розійшовся за одну ніч! — докінчила тітка злобно.
- А що ж. Воно завсігди так буває. Одні суть бджолами, а другі трутнями.
- Нема правди на світі, Мілечку!
- Нема! І я так скажу! Я працюю ціле життя, гарую як чорний віл, ані не граю, ані не п'ю, а все я жебрак! А другий і не робить, і не дбає, а йому дістанеться ні с'як ні так — ет! «правда»!..
- А що Маєвський на те, Мілечку?
- Е, що Маєвський! Він говорить тепер так, якби любив Орядина бог знає як. Зве його добрим хлопцем і каже, що хотів би, аби він повернув додому на якийсь час «відпіннути». Це він, певно, тому так каже, бо Орядин, по одержанню однієї половини грошей від Маєвського, зрікся другої. Впрочім, може, хоче і видурити від його спадщину; бо він, як я думаю, великий рахмайстер.
- Ну! А я ж не казала, Мілечку? Гой! гой! старий лис, хто його не знає! І я певна, що те йому вдасться!
- Га! З капіталом в руках можна нині всього добитися. Впрочім, ліпше най бере Маєвський, ніж має взяти якийсь жид, бо с'як чи так, а та праця селянина опиниться в руках жидівських! Орядин розвіє її скоро!
- Страх, Мілечку! В мене аж нерви задрижали!
- Прогайнує, програє! Вже коли не боявся він свого вуйка — все ж він вуйко! — віддати в руки лихваря, то він і свою душу годен за гроші продати, а не то кусник землі, не здобутий власною працею!
- «Не прогайнує! Не програє!» — відповідав в моїй душі якийсь голос, і він рвався мені на уста, щоби стати в обороні того, що був в тій хвилі далеко і не міг сам боронитися; однак цей голос застряг мені в горлі, і я усміхнулася злобно. Ба! що я видумала! Звідки знаю, що не прогайнує? Де запорука? Звідки я знаю, який він тепер і чи я дійсно знала його добре? Тепер лежать між нами два роки і те, що його побідило, а мені болу завдало. Я ж сама вже не та, що була. Тепер немов дозріліша стала. Отже, що нас в'яже? Ота одна тодішня хвилинка, «любов» ота? Ні! Він вільний, свободний тепер, пан своєї долі — а я... ха-ха-ха! царівна для себе! Мені осталося з собою закінчити. І я знов пірнула думками бог зна куди. Тітка якби угадала мої думки. Звернувшись по короткій глибокій задумі до мене, промовила сухо:
- Ми віддалились трохи від властивого предмета, однак я думаю, що справу треба закінчити і що не будеш нас тут до півночі держати. Нині мусить зробитися всьому кінець, а який кінець, знаєш!
- Мене обгорнула шалена розпука, і я приступила до неї.
- Даруйте мені лише цю одну ніч! — вирвалось, мов зойк, з моєї груді.
- До чого? Аби комедію продовжити? Ти чула, що я говорила, і так мусить бути!
- Даруйте!
- Її очі спинилися лячно на мені, і вона відступилася від мене.
- Про мене! — сказала опісля. — Іди, однак будь хоч цей однісінський раз, хоч на одну

хвилину для себе самої розумна; а потім (т. є. по вінчанню) як собі хочеш!

* * *

Ясна ніч настала вже давно, а я все ще не спала.

Я мучилася.

По великій віконній шибі билася кутиками якась велика муха, бриніла безустанно. Раз тонесенько, жалібно, однозвучно, а раз нетерпеливо нижче і нижче, опісля знов болючо.

Я лежала, мов тяжко хора. Побиваючись божевільними думками, замітила я, що заслухувалась мимовільно все наново в той тонесенький, жалібний бренькіт. Що їй такого? Чого побивалася? Чи її мучила туга за полетом в зористу холодну ніч, і вона товклася, шукала даремно виходу? Чи, може, попалася нехотячи в павутину, а та, уклавшись на ніжні крильця, гамувала її? Коли б так, то я знала б уже наперед, що з нею станеться. Звільна або й нагло спуститься звідкись згори на неї павук, ухопиться її тонесенькими довгими ніжками, обплутає, обмотає... Вони хвилину поборються... Вона в борбі зойкне дивним, тонесеньким голосом; опісля він переможе її і таки виссе кров...

Це знала я вже наперед.

І знов стала я про себе думати. Чому звернулися мої думки до минувшини, коли передо мною спинилася вже будуччина? Передо мною виринали картини з моїх наймолодших літ. Я думала про померших родичів, про бабуню і про те, що вона мені завсігди об них оповідала. Приміром, як не раз радилися над моєю долею. Я була в них лише одна-однісінька, і тому мало все добро світу мені припасти. Батько пестив мене, майже не випускав з рук, а мати розпадалася...

Та ба! Настав такий час, що все розпалося...

Обернувшись бистрим рухом до стіни, склонила я голову глибше к грудям і притиснула розпалене чоло до холодної стіни. Скоро спливали великі гарячі сльози по лиці.

.....
І дальше гналися думки вперед, пориваючи з собою погані брутальні картини. Помчались також попри мертві одностайні хвилі, в котрих молодий ум побивався голодний, висліджуючи власною слабою силою безпідставні упередження, нівечив їх і рвався до правди. А далі, далі доля усміхнулася до мене...

— Будучність наша, — казав він тоді певним, гордим голосом, — і ти побачиш. — А я, упоена любов'ю, котрої не зазнавала від нікого, повірила. Однак у чім наша будучність? В мене нема її в нічім, хіба, може, в його є вона. А тепер я і бачу. Бачу, що любов не завсігди буває тією могутньою силою, об котрій говорять, що вона творить. Йому вона не змогла стати навіть талісманом проти брудних пристрастей і спокус. Чому не обізався ані одним словом, чому не признався хоч і до сумної правди, може би... а то ворожі уста донесли, що весло сили загубив, що човен розбився, а сам потонув...

Я і він. Обоє ми станули вже при цілі; добились уже будучності. Йому остається лише прийти, як обіцяв... І, плачучи, розсміялася я з такої будучності. Він спіткнувся нікчемно при першій вихрі; бо і в чім же лежала його сила? Вона не могла вже тоді в нім бути. А я що таке? Що мучить мене вдень і вночі, чого ще мені забагається?

І я поринула у свою власну, розлючену, зневолену душу, мов у яку непогідну бурливу ніч, — бог знає за чим...

Муха все ще бриніла. Срібне світло місяця ляглося вікном у кімнату, а старий годинник цокав тихесенько, мов той дідик в пантофельках, щоб нікого не збудити своїм ходом.

Гадки кружили за чолом, мов бджоли в улію, і я піддалася цілком їх потузі.

Що мені нині ввечір говорила тітка, і що я їй відповідала? «Коли Лорденові відмовиш, —

говорила, — тоді шукай собі іншої стріхи, шукай реформатора!»

Перед моєю душею виринула легко зігнута стать старого тирана, його чигаючий взір, кінчата борода. Я закусила губи. В горлі давила, як і перше, мішанина шаленого сміху і плачу. Лучче вмерти!

І відтак станув і він передо мною. «Пожди ще, русалко! — шептав пристрасно. — Ще одну хвилину, я люблю тебе!»

Коби хоч перед душею не ставав, було би легше, а так і ті спогади завзялися на мене.

— Вмерти мені? Вмерти? — шептали скоро уста, і судорожно зарилися пальці в волосся. — Я не хочу вмирати! — сказала сама аж уголос.

І знов минали хвилина за хвилиною.

— На іншого або на жодного буду ждати! — відповіла я тітці. Що за плитке самодурство, котрим обманювала саму себе! Адже тим «іншим» не був хто інший, лише Орядин, а Орядин — ну, що ж з ним? От як поплуталася в самодурстві, котрим хотіла спастися; яка дурниця вийшла! Мені ні на кого ждати. Люди в моїх обставинах не ждуть. Не їм можна кермувати своєю долею. А коли серце противиться, збожеволієш... Нехай собі! На те хліб є. Хліб не один раз показався найповнішим ліком на упрямість і любовні химери. Хіба би, може, ще завтра... о «завтра»! Ха-ха-ха! Завтра!

Я втиснула лице в долоні і — думала чи не думала? Тихо, тихо, тихо...

Вона все бринить жалісно, тонесенько... здається, безконечно. Бореться ще? Чи вже конає?..

І чому я це без потреби обминаю? Адже і відчуваю я, і знаю, що в однім закутку мого серця сидить якась «щось» і сміється нишком злобною веселістю. Це «щось» знає, що я завтра стану перед тіткою і мої уста, не затремтівши ані раз, вимовлять «піду». І я піду!

.....

Чому я плачу? Що на таке життя родилася? Адже і в мені повинна бути якась відпорна сила, а чому я піддаюся? Якій силі улягаю я?

Мені не раз здавалося, що я сильна, що я горда; я була навіть об тім твердо переконана. Думала навіть, що я ліпша від других, що стою вище (о смійтеся!) від других, заслужила на прегарну долю; що не поступила би ніколи супроти «власних переконань», що вмерла би скорше... а тепер, коли настала хвиля показатися такою... тепер... ні! я не знаю, що тепер!

Друга пішла би, може, де в «світ». Я ні! Чого мені в світ іти? Чи там ліпше? Всюди однаково, а я була би й деінде також однакова, значить: безсильна.

Ні, я вже піду. Таки піду! Знаю вже напевно, що так зроблю. І ще раз, упослідне кажу собі, нікчемній, підлій, що... піду!..

* * *

Як думала, так і сталося.

Вранці поволіклася до тітки і заявила, що піду. Обое, т. є. тітка і вуйко, аж засяяли з радості.

— І не надіявся від тебе чого іншого, Наталочко, — мовив вуйко, потираючи з задоволення руки. — Знав я таки добре, що ти собі розумниця, що любиш лише боротися. Упряма трохи. Ге-ге-ге!

Я не відповідала нічого, хотіла якнайборше знов віддалитися. Мене боліли очі, і я була обезсилена до крайності. Тітка придержала мене ласкаво і навіть, вперше в житті, поцілувала. Ненависне рудає волосся діждалося, що рука її не цуралася його погладити.

— Ти, звісно, не можеш ще оцінити свого щастя, — пояснила вона мені, коли її погляд відкрив щось-то на моїм лиці. — Застановись лише над тим, що ти увійдеш у зовсім уряджений дім, в котрім не буде, певно, бракувати ані одного цвяшка, ані найдрібнішої речі, і що тото все

значить! Я переконана, що він справить ще не одну гарну річ, щоби свою молоду жіночку, свою — як то він з німецька каже — «Лорелай» задоволити. Я знаю мужчин, що любили свої другі жінки сто разів більше, як перших. Лорден виглядає також на такого чоловіка. З першою жінкою женився, може, задля маєтку, однак за тобою, оскільки я це помітила, він формально побивається. У старшого чоловіка це не маловажна річ. Тобі буде добре у його.

Мене обгорнуло погане, гидке чувство, і я відвернулася від неї. Вона цього не помітила. Махаючи в одно маленькою срібною ложечкою, говорила спокійно даліше:

— Він має гарну платню. Наталочко, а дитина, малий, слабкий хробачок, має особний масток по матері. Коли би вмерло — чую, що дуже мізерне — то масток припав би на батька, бо у матері, окрім старих родичів, не було ніяких ні братів, ні сестер. Ну, а він, звісно, не взяв би маєтку з собою до гробу!

— Ох, тіточко, не говоріть таке! — просила я її, а вона розсміялася весело.

— Годі ж бо, годі! — успокоювала підсолодженим, аж немилим голосом. — Того нема ще чого лякатися! Тому він ще не потребує вмирати, що говориться об можливим випадку. Видиш? Поетична мана спала тобі вже з очей, коли подумала об тім, а з тим і об усім! Побоюєшся вже о своє щастя? О дитинко! В кожній хвилі життя треба числитися, треба дивитися на все розумом, а не серцем. Так, напр., ти над тим певно ані хвилинки ну думала, що, вийшовши за Лордена, станеш і для нас неабиякою підпорою, Лена і Катя будуть могти не раз і не два у тебе побувати, тобі ж вони сестри, а Лорден також обох сердечно любить. До Лени горнеться, мов до рідної сестри. Ти, правду сказавши, нам таки чимало вдячності винна. Ми тобі ніколи кусника хліба не жалували. Вчили, не щадили труда, щоби вивести тебе в люди. Не гріши, Наталко, уважаючи себе нещасливою. Бог наділив тебе ще доброю долею. Подумай, як другі живуть, і чи трапиться другій так скоро, ні з цього ні з того, муж з таким становиськом, чи трапиться увійти в зовсім уряджений дім?

Вона ще довго говорила і переконувала мене. А я, встромивши очі в срібну ложечку, слухала й не слухала. Опісля вчепилися мене слова; «зовсім уряджений дім, зовсім уряджений дім» і дзвеніли мені довго-довго в ушах...

* * *

Отже, я вже у цілі. Що ж би ще мало бути? Одним словом священика мається все втихомирити, все забути і поховати. Замість того присягну моему мужеві вічну любов, вірність і послух. Що-небудь з минушого життя забирати в нове — зовсім не потрібно. Минувшість поховую.

Ці слова пишу без гніву і не в розпуці. Я спокійна. Неначеб навіки позбулася всього несупкоюю...

* * *

(Пізніше).

Я не знаю, але я або підла, або трус! Я боюся голоду або смерті, а моральної смерті я не боюся! Чи це так має бути? Що я «спокійна», я писала колись тут. Ха-ха-ха! Така спокійна, як прикована голодна вовчиця. Щоб наситити тіло, запродную душу. За те я гідна назви скотини! Це сама найліпша назва для таких, що так поступають, як я.

* * *

При таких нікчемних, обезславляючих обставинах годі бути «чоловіком». А я вважаю чоловіка чимсь божеським. Чому не удавлюся тим кусником хліба, що, затроєний їдовитими

словами, подається мені за страву? Що це за трусливість і нікчемність, що приковує мене про те все до життя? Так, як ланцюг тоту собаку до буди...

Хвилями я не вірю у велич чоловіка. Він занадто дрібний зі своєю натурою. О, хто мене переконав би, що зароди в його душі не єсть брехнею, що вони не на те, щоб статися колись убійчою силою для других?

Нікчемна, нужденна, малодушна істота — оце я! Не маю навіть відваги вмерти. Чи не так само, як — Орядин?

* * *

Вмерти — значить не бути. Чому я не хочу вмерти? Я думаю, що це тепер не любов приковує мене до життя. Це якась грубша сила, а я ще такий слабодух, що не можу їй навіть опертися!

* * *

Дома кажуть, що я стала, як змія.

— Чому нічого не говориш? Що знов у тобі коїться? — питає тітка. — Ходиш, якби тобі душу трійлом замулило, очі горять лиховісно. Ой, не гріши, небого, не гріши, не гріши!

«Як змія!»

Угадали. Я в'юся, як змія. В мене стрелили, та не застрелили. Через те в мене тепер всі сили напружені. Я відчуваю, що й я не була досі міцна, що сила будиться в мені аж тепер...

* * *

Коли я стану сильна? Чи як воля переміниться в діло. перестане бути пустим поняттям? Як переможу сама себе і стану, в вищій смислі слова, паном над собою? Я роздумую над тим, чого і кого мені боятися?

* * *

Гу! як це погано приймати від долі милостиню, як обезславляючо!

* * *

Хто перший придумав поняття «щастя»? Хто видумав це блудне світло, що викликає стільки сліз, що творить мрії, котрі здійснити людська натура ще зовсім не здібна. Чи не завчасу видумали його? Його пора могла би хіба бути в «полудню» людськості. Однак їй ще далеко до полудня, тепер же — чи вона йде правою дорогою до його?...